

PAAVO HAAVIKKO

PEAKORTER – SOOME ÕUKOND

Soome keelest tõlkinud Elle Vaht

Originaali tiitel:

Paavo Haavikko

PÄÄMAJA – SUOMEN HOVI

Art House

Toimetanud Kai Nurmik

Kujundanud Kaspar Ehlvest

Küljendanud Erje Hakman

Esikaanel: Gustaf Mannerheim, Adolf Hitler ja Risto Ryti 4.06.1942.

SA-kuva-arkisto. Koloreeritud foto: Jared Enos

Tagakaanel: Gustaf Mannerheimi sünnipäevapidustused.

SA-kuva-arkisto

Raamatu väljaandmist on toetanud

Soome Kirjanduse Teabekeskus FILI

© Paavo Haavikko, 1999

Tõlge eesti keelde © Elle Vaht ja kirjastus Argo, 2021

Published by agreement with Art House Oy

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-58-6

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Eessõna	9
Põhihanked praktikas.....	11
Talvesõja alguse pilkane pimedus.....	17
1940. aasta veebruari valguskuma. Läbimurre Summas.....	21
1940. aasta augusti kriis. Saksamaa taotlus ja pakkumine	34
Saksamaa ja Rootsi vahel.....	38
Sakslased tulevad.....	48
Rünnak Syväri suunas.....	52
Mannerheim ja Ida-Karjala sõjaväeline administratsioon.....	55
1941. aasta detsembri pimedus.....	72
„Mina enam ei ründa”	86
Mikkeli peakorter.....	97
Peakorter Mannerheimi sõjaväelise juhtimise vahendina	107
Poliitika ja isiklikud suhted.....	127
Päevakava ja söögikorrad.....	135
Aumärgid ja austusavaldused	147
Peakorteri naised	174
Heinrichs ja Erfurth.....	190
Mannerheim ja Ryti, peakorter ja pealinn.....	213
President, valitsus ja Eduskund lükkavad rahutingimused tagasi	231

Sõjaväeline diplomaatia 1944. aasta kevadel.....	248
„Lill kukub” – kasvatus ja meeleolud Ida-Karjalas	255
Luure ja suurpealetung	273
Viiburi hind: 12 langenut ja 1300 kadunut või haihtunud.....	280
1944. aasta suve sõjaväeline diplomaatia	299
Tõrjevõit ja hävituslahing.....	311
Mannerheim presidendi ja rahutegijana	316
Sõjategevus sakslaste vastu	336
Epiloog	350
Allikad.....	353
Isikuregister	355

*See, kes ei ole seisnud võimatuse ees ja selle lävel,
ei tea, mis paik see maailm on.*

EESSÕNA

Alates kaitsenõukogu asutamisest 1931. aastal kuni Mannerheimi tagasiastumiseni presidendiametist viisteist aastat hiljem oli keskseks teemaks vastuolu kasutusele võetud ressursside ja poliitiliste järelduste vahel. Ryti pooldas 1939. aastal Soome kui võlgadeta ja peaaegu relvastamata riigi staatust. Sõjaväe juhtkond ja majandusmehed, Tanner esirinnas, esindasid arvamust, et riik ei peaks vastu isegi kaks nädalat kestvale mobilisatsioonile, ilma et majandus kokku kukuks. Sõda oli võimatu, sest see oluks liiga kallis ja arulage.

Sõjaks valmistununa oleks Soome võinud end Talvesõjas kaitsta sellise eduga, et ei oleks pidanud abi saamiseks sakslaste poole pöörduma ja riiki Saksamaast sõltuvaks tegema. Sõjahüvitise käsitlemisel puudus Rytil nagu mitmetel teistelgi sõjaaegsete valitsuste endistest pankuritest ministritel võime hinnata riigi majanduse talumisvõimet. Ryti seisis 1944. aasta kevadel rahusõlmimisele vastu oma asjatundlikkusele toetuva kindlusega ja väitis, et reparatsioonid on võimatu maksta. Hilisem ajalugu näitas hoopis midagi muud. Ta ei mõistnud 1930. aastate armuajal, et sõjavarustuse tellimused oleksid toonud riiki tööd ja tulu, ega ka sõjahüvitiste tööhõivet suurendavat iseloomu.

Konflikt vajaliku raha ja puuduvate relvade vahel kulmineerus juba Talvesõja ajal, kuid eriti selgelt vastandusid presidendi ja valitsuse ning teiselt poolt Mannerheimi arusaamad 1941. aasta

detsembris, kui okupeeritud territooriumi mehitamine ja rindejoonte kaitsmine ning teisalt tootmine ja transport nõudsid rohkem mehi, kui võtta oli. Tõhusate relvade puudumine rõhus endiselt täie raskusega, samal ajal kui riigi üldine olukord oli nii vilets, et osa elanikkonnast elas nälja piiril.

Mannerheim ja tema peakorter löid otsesed sidemed nii Saksa armee kui ka Rootsi õukonna ja kindralstaabiga, nii et lõpuks 1944. aastal ei saa õukonna ja Helsingi vastuseisust enam rääkida, kui valitsus küsis Mannerheimilt nõu olulistes küsimustes. Ja lõpuks tegi Mannerheim presidendi ja ülemjuhatajana relvarahu ettepaneku otse generalissimus Stalinile ja sai positiivse vastuse. Dualism oli kadunud, Mannerheim oli alles, lüüasaamistes räsituna, kuid vankumatuna.

PAAVO HAAVIKKO

PÕHIHANKED PRAKTIKAS

Nii me oleme jälle kaotanud kuu.

RUDOLF WALDEN MANNERHEIMILE

Õhutõrjerelvade hankimist alustati mõnest Vickers-Armstrongi suurtükist, millest enamik jõudis soomuslaevadele. Keegi väitis, et need oleksid paremini sobinud õppustele, kuna siis ei olnud õhus veel sihtmärke, või kaunistama mõne relvakoguja kollektsiooni. Õhutõrjerelvadena ei olevat neist asja, kuna Boforsi õhutõrjekahuri mürsu stardikiiruse ja tabamistäpsusega võrreldes olid need armetud.

Kui inglastele tehti selgeks, et küsimus ei ole üksnes hangitava suurtükitehniku parimates omadustes, vaid olulisemaks asjaoluks on muutumas suurtükkide ja ennekõike laskemoona piisav kättesaadavus sõja ajal, hakkas saareriik võimaliku suurtükitarbijana mängust välja langema. Vickersi kompanii esindajad mõistsid seda. Vickers oli valmis suurtükkide pakkumisest nõudmisteta taganema, kui Soome pool tellib kolme aasta jooksul 150 000 naela eest muud varustust. Nael oli veel tugev ja selle summa eest oleks saanud kasvõi kolmkümmend tanki, ilma relvastuseta muidugi. Vickersil oli neid tanke laos ja need tundusid nüüd kõige paremini sobivat Soome soiste ja lumiste oludega.

Sakslased soovisid müüa pommitajaid, mida nad kehtiva rahu-
lepingu kohaselt ei oleks tohtinud valmistada, samuti allveelaeva,
mille nad olid saanud Soome Crichton-Vulcani laevatehasest
katsetamiseks ja meeskonna koolitamiseks. Neil ei olnud rahu-
lepingu kohaselt õigust allveelaeva omada, kuid oli suur tahtmine
kasvõi mõne säärase alamõõdulise analoogiga treenida. See osteti
siis Soome mereväele ja sai nimeks Vesikko. Laev oli küll väike, kuid
kõlbas täienduseks.

Inglise ja Saksa lennukitehastel oli üks ühine tugev müügitrump.
See oli Mannerheimi kõikehõlmav edevus. Nad olid kindlad, et tsaari
õukonnaohvitseri, kelleks nad Mannerheimi pidasid, saab meelitada
tehinguga nõustuma. Selleks ei lähe vaja muud kui alandlik
kummardus ja palju tähelepanu, kui marssal lennukitööstusega
tutvudes ringi liigub. Illusioon muutis hangitavad lennukitüübid
ebaoluliseks, kuna kõige tähtsam oli ostja mentaliteet. Pommitajate
ostmisel jäadi lõpuks pidama Blenheimile – inglaste kiirele ja suure
lennukõrgusega lennukile. Selle valiku tingis lennukitüübi teine,
salastatud kasutus. Lennuk sobis hästi luurelendudeks ehk vaenlase
territooriumi pildistamiseks.

Lennuk oli hävitajatest kiirem ja lendas koguni 7–8 kilomeetri
kõrgusel. 1938. aasta aprilli lõpust sama aasta augusti lõpuni sooritati
Blenheimi lennukiga 23 lendu Nõukogude Liidu territooriumi kohal
ja ainult kümnel lennul pildistamine ebaõnnestus. Blenheim oli
osutunud heaks vahendiks. Kuna lennud olid ka õhujõududesiseselt
salajased, ei ole teada, mitu neist lendudest loeti venelaste sooritatud
kummituslennuks, Soome territooriumi pildistamiseks. Naabrid
viibisid teineteise õhuruumis sama asja pärast, samal ajal ja samal
põhjusel.

1930. aastate alguses oli riigi rahanduses pingeline aeg. Kaitse-
nõukogu tegi ettepanekuid, mille kaitsekulutusi puudutav osa oli
suunatud Juho Kusti Paasikivi juhitud rahandusnõukogule. Selle

kesksed liikmed olid Väinö Tanner, Risto Ryti ja Tyko Reinikka. Põhihanked ähvardasid jääda ebapiisavaiks. Lõpuks, majandusliku olukorra paranedes, võeti 1938. aastal vastu seadus põhihangete kohta summas 2710 miljonit marka aastateks 1938–1944. Põhihangete seadusesse lisati säte, mille kohaselt võidi hanked sooritada kiiremini ja lühema aja jooksul, finantseerides neid laenuga.

1939. aasta kevadel tegi valitsus ettepaneku laenata hangete edendamiseks 350 miljonit. Rahandusminister Juho Niukkanen pooldas 500 miljoni marga laenamist, kuid Väinö Tanner ei nõustunud 350 miljonist suuremat laenu võtma.

Kaitsenõukogu tegi sõjaväelistes küsimustes head tööd, kuid ei saanud ega tahtnud poliitikuid hirmutada või survestada rahakraane avama. Soome lootis lepingute võrgustikule, mis pidi ära hoidma konfliktide eskaleerumise sõjaks, ja sellele, et osavõtlike riikide abi ja surve riigi ainsa vaenlase Nõukogude Liidu vastu on piisav, et katta nabi kaitse-eelarve tekitatud puudused. Suur osa igast aastakäigust jäi väljaõppeta, kuigi vaenlane oli suurriik, kelle käsutada olid lõputud inimreservid.

See ei olnudki võib-olla kaitsepoliitika suurim viga. Suurim viga oli see, et suurtükivägi jäi vanaaegsele tasemele ja väikesearvuliseks.

Samuti kujutati ette, et riigi välispoliitilist positsiooni tugevdab mittekallaletungipakt, mis oli Nõukogude Liiduga 1932. aastal sõlmitud. Selle kehtivusaeg pidi lõppema 1944. aastal. Selleks aastaks pidid olema tehtud põhihangete seaduses nõutud täiendused.

Loodav armee oli veidralt liikumatu ja vanamoodne, ilma piisava tulejõuta just suurtükiväes. Prototüübist seeriatootmisse viidud püstolkuulipilduja oli küll odav ja tõhus relv metsasel maastikul, kuid vaevalt lahingus otsustav. Kolmkümmend üsna moodsat tanki oli jäetud relvastuseta. Nende aeg pidi tulema hiljem, kui üldse kunagi.

Õhujõud pidid võitlema nii hävitajate ja pommitajate arvilise suhte kui ka nende tüüpide ja tarneriikide pärast.

Inglismaalt hangitud pommitajad sobisid aerofotode tegemiseks, milleks neid juba 1938. aastal kasutati. See tegevus jätkus veel 1939. aastal enne sõja puhkemist. Sõja ajal aerofotode põhjal valmistatud kaartidele märgiti ka aerofoto tegemise aasta. Fotod olid täpsed, kuigi tehtud 6–7 kilomeetri kõrguselt. Neil on näha venelaste poolel metsa raiutud kontrolljooned ja nende ristumiskohtades olevad valvepostid, kuid ka laod on ära märgitud ja saanud sõnalise selgituse. Need Laadogast lõunasse jäävat ala kujutavad kaardid olid tähtis luureinfo, nagu satelliidifotod ajal, mil kasutuskõlblikke kaarte ei olnud alati saadaval.

Sõjale eelnenud aastatel räägiti palju kummituslennukitest, mille all mõeldi piiririkumisi sooritanud Vene sõjalennukeid.

Õnneks oli aga ka Soome tehnika ja otsene luure täiesti vastaspoole tasemel ning jäi salajaseks teabeks.

Hävitajaks sai liiga nõrk ja juba omandamisel vanamoodne Fokker, mille eeliseks oli see, et seda sai valmistada kodumaal.

Sama asjaolu mõjutas arutelu ja läbirääkimisi suurtükitootmise üle. Kodumaine suurtükk annaks tööd, Rootsi litsents tagaks koostöö Rootsi ja Soome vahel. Tõhus tankitõrjekahur oli veel Talvesõja ajalgi alles unistus.

Ryti ja Tanner esindasid mõtteviisi, mis kahtles sõjaväe rahavajaduses, mõistmata, et tööhõivet parandava tegurina finantseeriks see end suuresti ise ja sõjaliste soetuste rahavoog kiirendaks ka muul viisil majanduskasvu.

Koalitsioon küll mõistis armee vajadusi, kuid lootis samal ajal rahvusvahelistele lepingutele ja kultuuri jõule ehk akadeemilisele raamatukauplemisele, nagu Mannerheim pilkavalt ütles. Armee oli koalitsiooni arvates suuresti ühtne isamaaline jõud, mis mõjus olukorrale rahustavalt.

Lõpuks, vastavalt Põhjamaade suundumusele, asuti suurtükihangetes positsioonile, mis hõlmas koostööd Rootsi Boforsiga kas hangete kujul või litsentseeritud tootmisena Soome tööstuses.

Asja arutas suurtükitehase komitee, mille aktiivsed liikmed olid peale esimees Mannerheimi ka Risto Ryti ja Rudolf Walden. Kui 1936. aasta veebruaris algasid läbirääkimised Boforsi esindajatega, edenesid need aeglaselt. Lõpuks valmisid Tampere suurtükitehases 1939. aasta sügisel esimesed Soomes valmistatud suurtükid. 37 mm tankitõrjekahur suutis tollaseid tanke tõhusalt hävitada.

Aeglasel ja ettevaatlikul rootslastel suutsid kiiresti reageerida alles siis, kui Soome oli saanud kutse läbirääkijad Moskvasse saata. Suurtükid saadeti raudteetranspordiga teele juba päev enne seda, kui Rootsi valitsus oli teinud ekspordiloo kohta ametliku otsuse. Saadeti koosnes 24 tankitõrje- ja 12 õhutõrjekahurist. Soome moodsa suurtükiväe varustatus tugevnes seeläbi märkimisväärselt.

Pärast sõja algust võis tulemusi anda isegi eraalgatus. Ärimees ja laevaomanik jäägrikolonel Ragnar Nordström läks Rootsi peastaabi ülema vabahärra Axel Rappe jutule ja palus luba osta oma kulul sularaha eest 8 tankitõrjekahurit, 100 kerget kuulipildujat ja 2000 vintpüssi kasutamiseks põhjarindel kiiresti Kemijärvi poole tungivate venelaste vastu. Asja arutati hommikul ja sama päeva istungil andis Rootsi valitsus ekspordiloo.

Osa taotletud suurtükke Soome rindele aga ei jõudnudki, vaid jäid 1940. aasta kevadel Norra sadamatesse.

Veel 1939. aastal oleks olnud võimalik osta suurtükke Ühendriikidest, liiatigi laenuraha eest. Kolonel Paavo Talvela, kes oli sel ajal Soome Tselluloosiühenduse teenistuses ja oli harjunud sooritama ka kaubanduslikke tehinguid, saadeti Ühendriikidesse hanget korraldama.

Hange kukkus aga vastuseisu ja viivitamise tõttu läbi, nii et Mannerheim kirjutas 1939. aasta oktoobris tulpinult: „Pikki kuid olen püüdnud rõhutada sellise laenu vältimatust, kuid tulutult.” Vastuseisu keskne tugipunkt oli rahandusminister Väinö Tanner, kes valvas riigi rahanduse üle. Ta uskus, et sõda ei tule ja küsimus on ainult sõjaväelaste igaveses hulluses.

Sõda oli Tanneri arvates võimatu ka seetõttu, et riigi majandus ei suutvat mobilisatsioonile vastu pidada kauem kui kaks nädalat. Ta hindas seda asja täiesti valesti. Riik pidas sõjamajandusele vastu viis aastat.

Armee pööras pilgu Saksamaa poole, millega ohvitsere ühendas palju sidemeid, eriti võttes arvesse 1930. aastatel parimas eas olevaid jäägriohvitsere.

Mannerheim püüdis saada tuge ja seljatagust nii Rootsilt kui ka Suurbritannialt ja Prantsusmaalt.

Hoolimata kehtivast mittekallaletungilepingust otsis ta Nõukogude Liiduga praktilisi lahendusi, nagu Soome lahe saarte loovutamine. Relvastamatult olid saared Soomele üksnes koormaks, kuid vahetuskaubana oleks saanud neid kasutada usalduse ostmiseks.

Seda sõjaväe ehk omaenda välispoliitikat ühes relvastumisega püüdis ta muuta tegevusliiniks, kuid tal õnnestus see ainult osaliselt.